

ГЕНЕЗА СКЛАДНОГО КОМПЛЕМЕНТАРНОГО РЕЧЕННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Тугай О. М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У пропонованій статті висвітлено витоки походження складного комплементарного речення. Проаналізовано розвиток фінитної, інфінітивної комплементарності складного речення у провідних історичних періодах, зокрема давньоанглійській, середньоанглійській, ранньомодерноанглійській мовах. Походження складної клаузальної комплементарності окреслено як генезу гіпотактичних відношень переходу від паратаксисту до гіпотаксисту. Схарактеризовано гіпотактичні засоби зв'язку між головним та комплементарним реченням, якими первісно слугували *þæt/þat* кореляти у фінитній та частка *to* в інфінітивній комплементарності. З'ясовано чинники виникнення підпорядкування та вживання маркерів субординативного зв'язку у комплементарних клаузах.

Визначено, що провідною ознакою виникнення складних речень є вільне нанизання або накладання протих речень із застосуванням сполучників гіпотактичного зв'язку. Вживання маркерів субординації фіксується безпосередньо після головного дієслова. Окреслено первісну синтаксичну будову складних комплементарних речень. Зокрема, останню кваліфіковано як V-2 тип речення, де фінитне дієслово розташовувалося в постпозиції ініціального компонента, тоді як інфінітив міг уживатися у фінальній локації речення. Уточнено походження термінології інфінітивної конструкції із дієсловами волевиявлення. Постульовано аналізовану конструкцію як «акузатив з інфінітивом» із вживанням матричного об'єкта в акузативі.

Ключові слова: генеза складного речення, гіпотактичний зв'язок, первісна будова речення, комплементарна клауза, акузатив з інфінітивом, V-2 тип речення, давньоанглійська мова, середньоанглійська мова, ранньомодерноанглійська мова.

Tuhai O. M. Genesis of a complex complementary sentence: historical aspect. The present article highlights origin sources of a complex complementary sentence. The development of finite/infinitive complementation in a complex sentence has been analyzed in the main historical periods, namely in Old English, Middle English and Early Modern English languages. The origin of complex clausal complementation is outlined as genesis of hypotactic relationship of transition from parataxis to hypotaxis. Primarily languages express complex thoughts in the form of parataxis and further on only in their development they obtain the ability to perceive hypotactic ways of communication. Thus, german languages like English and German are those ones which represent sentence complexes paratactically. Hypotaxis is postulated as the type of a sentence which includes not only subordinate sentences with the finite form of a verb but also reduced clauses with predicatives of the non-finite forms (infinitives).

Hypotactic means of correlation connection between the main and the complementary sentence have been characterized. Originally in Old English these were þæt/þat correlatives in the finite clauses and particle to in the infinitive complementation. Origin factors of subordination as well as the usage of subordination markers in complementary clauses have been investigated. The leading feature of complex sentences emergence is determined as free stringing or imposing of plain sentences with application of hypotactic means of conjunction. The usage of subordination markers is witnessed and fixed in Old English immediately after the main verb. Original syntactic building of complex complementary sentences have been delineated. The last is identified as V-2 type of a sentence with the finite verb in the occurrence of the initial component postposition whereas the infinitive could be used in the final location of a sentence. Terminology origin of the infinitive construction with volitional verbs has been specified. The presented structure is postulated as "accusativus cum infinitivo" construction with matrix object usage in the accusative case.

Key words: genesis of complex sentence, hypotactic correlation, original sentence building, complementary clause, accusativus cum infinitivo, V-2 sentence type, Old English, Middle English, Early Modern English.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У сучасному мовознавстві історичні дослідження складних речень посідають належне місце із отриманням нових наукових результатів щодо їхнього становлення та розвитку. Історичний синтаксис висуває певні умови вживання та функціонування складного комплементарного речення з огляду на його походження та первісну структурну будову. І в цьому аспекті особливої уваги набуває генеза складного речення. На сьогодні не достатньо визначеними, на наш погляд, залиша-

ються питання висвітлення комплексного розвитку комплементарних клауз із дієсловами волевиявлення у діахронному аспекті у порівнянні; узагальнення положень первісної синтаксичної структури досліджуваних фінитних, інфінітивних речень; детермінування факторів впливу на оформлення сполучникового підрядного особово дієслівного, неособово дієслівного зв'язку. Це і зумовлює актуальність порушеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Складні речення неодноразово виступали об'єктом

лінгвістичних розвідок германських мов в історичному аспекті. Чимало вітчизняних (І. Р. Буніятова, І. Є. Снісаренко, Т. В. Криворучко, І. О. Кхеліл) та зарубіжних (О. Фішер, Р. Хог, Е. Мецнер, Е. Гельдерен, Б. Лос) наукових праць присвячено випрацюванню питань складного комплементарного речення в різних періодах його розвитку. Зокрема, І. Р. Буніятова, І. О. Кхеліл, Е. Мецнер, Е. Гельдерен, В. М. Ярцева зосереджували увагу на становленні та розвитку складнопідрядних речень різного типу в давніх германських мовах, тоді як О. Фішер, Р. Хог, Б. Лос, І. Є. Снісаренко, Т. В. Криворучко концентрувалися навколо інфінітивних комплементарних комплексів у давньоанглійській, середньоанглійській та ранньоніованглійській мовах.

Формулювання мети і завдань статті. Метою нашого дослідження є окреслення витоків походження складного комплементарного речення в історичній перспективі. Серед провідних завдань: 1) визначити чинники виникнення та вживання підрядних клауз із відповідними корелятами зв'язку; 2) схарактеризувати походження первісної синтаксичної будови складних речень; 3) з'ясувати оформлення та термінологічне визначення інфінітивної комплементарної конструкції з об'єктом із певними дієсловами прояву волі та каузації.

Матеріалом дослідження послуговували цитати із текстових досліджень давньоанглійської, середньоанглійської мови та корпус творів ранньоніованглійської мови, зокрема В. Шекспіра.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історична граматики розглядає мовні зрушення в історії розвитку системи англійської комплементарності як результат передусім морфологічних змін. Давньоанглійська мова еволюціонувала від системи комплементарних клауз як адвербаліїв до їхньої інтерпретації як аргументів дієслова, що є визначальним фактором комплементів у сучасній англійській мові. Перехід від давньоанглійського до новоанглійського ладу клаузальної комплементарності – це процес лінгвальних змін від паратаксисту до гіпотаксисту [11, 135]. Зазначимо, у давньоанглійській мові *реченнєві комплементи* були вже відомі як номінальні клаузи (nominal clauses) у функції іменних фраз суб'єкта або об'єкта. Вони реалізовувалися фінітними (finite clause) та нефінітними (non-finite clause) клаузами, де останні належали до конструкцій як «каузатив/датив із інфінітивом» [15, 233–234].

В історичних студіях одночасно з проблемою типології порядку слів однією з ключових виділяють проблему *генези складнопідрядних речень* в індоєвропейських мовах в контексті механізму синтаксичних змін. За І. Р. Буніятовою, гіпотеза «гіпотаксис < паратаксис» була чітко сформульована Х. Бірнбаумом, який наголошував, що граматична підрядність та субординація однієї ідеї іншій розвинулися із первісного накладання або «вільного нанизування» речень [4, 26; 2, 147]. На думку Л. І. Астахової, існує розповсюджене твердження про паратактичні та гіпотактичні способи зв'язку. Так, мови спочатку виражають складні думки у формі паратаксисту і лише у своєму розвитку набувають здатності вбачати та виражати гіпотетичні зв'язки. Германські мови, зокрема англійська та німецька, осмиллюються іноді як такі, що виражають паратактично ті комплекси, які французька мова виражає гіпотетично [1, 27].

Грунтуючись на принципі уніформітарності Р. Ласка (теорія уніформітарного обмеження), за А. Гаррісом, Л. Кемпбелом, ми послуговуємось визначенням або тлумаченням *гіпотаксисту* як такого типу речення, що включає не тільки підрядні з особовою формою дієслова, а й згорнуті підрядні з предикативними центрами, вираженими неособовими формами дієслова. В цьому разі «паратаксис» включає асиндетичні поліпредикативні одиниці або ж поліпредикативні одиниці із вільним приляганням. Адаже в будь-якій мові, де існують неособові форми дієслова, закладений матеріал для створення підрядного речення або розгорнення його в підрядне речення з особовою формою дієслова [4, 27–28].

За О. Фішер, у давньоанглійській мові поруч із інфінітивними комплементарними трапляються часті вживання фінітних *þæt*-клауз, особливо у постпозиції дієслів вольового бажання, наміру, спонукання як *command, oder, wish, desire* [13, 226].

У наступних прикладах давньоанглійського періоду прослідковуємо гіпотактичний спосіб зв'язку головного та підрядного речень із субкатегоризацією дієслів *bidden (command), wolde (wish, desire)* фінітним комплементарним *þæt*-реченням (цитовано за 20, 414):

(1) “*We þe wulleð **bidden** ... þæt þu heom bilæuen*” (Lazam. IF. 185).

(2) “*Wif wolde þæt hire loverd dead were*” (Wright A. Halliw., Rel. Ant. I. 130.).

І. Р. Буніятова відзначає, що відповідно до сформульованих Дж. Грінбером ще 1970 року положень синтаксичної типології мовних систем, *давньогерманські* визначаються як мови з альтернуючими схемами типу OV/VO при високій варіативності поверхневих структур речень [6, 49]. Термінами традиційної граматики поверхнева структура давньогерманського речення демонструє відносну свободу у розміщенні дієслова [5, 201]. За своєю синтаксичною будовою давньоанглійська мова належить до V-2 типу, що експлікується розширенням особоводієслівної форми після ініціального компонента в незалежному стверджувальному реченні [3, 51]. Названий V-2 ефект або обмежувач (constraint) є важливою типологічною ознакою незалежного давньогерманського речення та передбачає розміщення дієслова у другій позиції і, як правило, після топікалізованого конститuenta. Цей механізм неоднаково реалізується в різних германських мовах. Але в мовах загальної аморфності та непрозорості граматичного контексту прийнято виділяти певний ряд синтаксичних констант, що були властиві давньогерманському реченню, а саме: фінальна позиція дієслова в підрядних реченнях (V-final), прямиий SVO порядок слів у розповідних стверджувальних реченнях, що вже прослідковується в давньоісландській мові, де дієслово-предикат стоїть не далі другого місця [6, 49].

За Е. Гельдерен, *давньоанглійські* субординативні клаузи виявляли синтаксичні варіативності фінітного та нефінітного дієслів у кінці речення (цитовано за 14, 18):

(3) “*Swa **sceal** geong guma gode gewyrcean*”. “*As **should** a young bridegroom **accomplish***” (Beowulf 18-19).

(4) “*þæt hio Beowulf-e ... medoful **ætbaer***”. “*that she **brought** the meadcup to Beowulf*” (Beowulf 623-4).

У реченні (3) засвідчуємо локалізацію фінітного дієслова *seal* у позиції V-2, а нефінітного дієслова *gewurcean* у фінільній позиції. У прикладі (4) таку ж самі кінцеву позицію займає фінітне дієслово *aetbaer*.

На відміну від фінітного комплементарного речення, *генеза інфінітивної комплементарності* є неодностайною у лінгвістиці та полягає в чіткому окресленні цієї конструкції в історичній перспективі. Так, у історичній германістиці відомо *декілька визначень* на позначення складної інфінітивної комплементарності. О. Фішер зазначає, що для різних типів інфінітивних комплементарних конструкцій більшість граматистів (К. Крикау, Я. Цайтлін, М. Каллавей, О. Есперсен, Ф. Віссер) загалом вживають терміни “*accusativus cum infinitivo*” або “*accusative and infinitive*”, які традиційно використовувалися ще в *латинській граматиці* [12, 144–145]. Натомість сама дослідниця позначає інфінітивну конструкцію як “*infinitive complement construction*” [8, 61].

Б. Лос розглядає інфінітивні речення із дієсловом вольового наміру та бажання, а саме *command, order, ask, beg* як “*Accusativus cum Infinitive*” (AcI) – конструкція «акузатив з інфінітивом» або як “*Subject-to-Object Raising*” – рейзингова конструкція підняття суб’єкта до позиції об’єкта, коли суб’єкт інфінітива в нижчій клаузальній позиції піднімається до позиції об’єкта вищого дієслова. Також цю інфінітивну структуру аналізують як “*Exceptional Case-Marking*” (ECM) – конструкція виняткового маркування відмінком, де іменній фразі у поствербальній позиції призначається акузативний відмінок дієсловом поза межами її клаузи [18, 151]. Відмітимо, що аналізовані інфінітивні комплементарні конструкції вже засвідчуються в англо-саксонській мові із подальшим вживанням у середньоанглійській та ранньонорманній мові як засіб вираження однократної дії [10, 73–110].

(5) *King Richard: “Lord marshal, command our officers at arms **Be ready** to direct these home alarms”* (Shakespeare, *King Richard II*, i, 1 204–205) (21, 1043).

Приклад (5) репрезентує вживання складного інфінітивного речення у ранньонорманній мові із дієсловом каузації *command*, де іменна фраза в акузативі *our officers at arms* та інфінітив *Be ready* вже маркують цю конструкцію як об’єкт з інфінітивом, що обумовлює її визначення як «акузатив з інфінітивом».

Принагідно нагадаємо, конструкція *акузатив з інфінітивом* як об’єкт дієслів *biddan (ask), seon (see), hatan (bid)* була доволі розповсюджена у *давньоанглійській мові*. Пізніше вона поширилася на інші дієслова, такі як *know, think, declare, wish, suffer*. І вже у шістнадцятому столітті ця конструкція набула такого широкого вжитку в англійській мові, як і в латині. Зауважимо, незважаючи на те, що акузатив з інфінітивом у функції об’єкта дієслова ставав дедалі частішим у вживанні аж до сучасної англійської мови, така сама конструкція із суб’єктом не знайшла свого подальшого вираження в шістнадцятому столітті [16, 253–255].

Проте ще в *давньоанглійській мові* інфінітив міг уживатися із власним суб’єктом. У такому випадку між суб’єктом інфінітива, що виражався знахідним відмінком іменника або займенника, і власне інфінітивом існував предикативний зв’язок, який, на відміну від предикативного зв’язку між підметом та присудком, має назву

вторинно-предикативного. Ці два елементи склали *вторинно-предикативну інфінітивну* конструкцію, яка за морфологічним статусом її компонентів та наслідуючи латинську граматику була позначена терміном “*accusativus cum infinitivo*” і синтаксично виконувала роль «складного додатка» (Complex Object) у реченні. Таку конструкцію засвідчено в *давньоанглійській мові* після дієслів чуттєвого сприйняття, наказу та каузативних дієслів [7, 198; 9, 199]. Додамо, що в аналізованій конструкції *to*-інфінітив більше залежав від об’єкта, ніж від матричного дієслова в зазначеному періоді [12, 153]:

(6) “...and gif þu wilt me **befestan** snapan to lærenne”. “... and if you want **to entrust** those boys to me to teach” (ÆLS (Thomas) 74) (цитовано за 12, 177).

Акузатив з інфінітивом (AcI) або *ECM* структури із лексичним суб’єктом були новими в *середньоанглійській мові* і виникли завдяки втраті відмінкової системи та як результат поступової фіксації прямого VO порядку слів, адже збільшена частотність SVO порядку слів у реченні призвела до поверхневої суміжності елементів залежно від клаузального типу, що вже знаходило вираження у численних схожих позиціях конститuentів *давньоанглійського речення*. Зауважимо, новими в англійській мові були інфінітивні *AcI* конструкції із лексичним суб’єктом тільки після так званих дієслів декларування (*verba declarandi et cogitandi*), тоді як після *каузативів* та дієслів *сприйняття* подібні речення вже траплялись у *давньоанглійській мові*. Відповідно поява нової *AcI* конструкції або інфінітивів із лексичним суб’єктом була результатом фіксації чіткого VO порядку слів у *середньоанглійській мові* [13, 212–214]. Додамо, що поява *to*-інфінітивних *ECM* конструкцій після дієслів команди, дозволу у *середньоанглійській мові* виявилася також результатом реаналізу об’єктної контролюючої конструкції після цих дієслів [19, 302].

(7) “...myghty God yet **graunte** us **see** that houre” (TC 588, Robinson 1957: 408). “He **commandid** till his knyghtes kene **To sla** þe childer” (Curs. M. (Gott) I 1159, Visser 1973: 2242) (цитовано за 12, 170).

Ранньонорманній період характеризується подальшим уточненням суб’єктно-об’єктних відношень інфінітива з іменним компонентом речення. У цей час з’являється друга вторинно-предикативна конструкція з інфінітивом, яка відома у сучасній англійській мові як “*the for-to-Infinitive Construction*”. Ця конструкція виникає як результат перерозподілу синтаксичної структури речення із можливістю для інфінітива сполучатися із власним суб’єктом та синтаксично виступати в ролі будь-якого члена речення [7, 198–199]. Д. Лайтфут висуває гіпотезу, що виникнення нової *AcI* конструкції відбулося за рахунок реграматизації (*for*) NP *to* V конструкції. Так, послідовність *for to* у *середньоанглійській мові* XII–XIII століть маніфестується як комплексний інфінітивний маркер без лексичного суб’єкта, де *for* не виступає прийменником або комплементаризером. У *ранньонорманній мові* завдяки своєму реаналізу *for* постає вже як прийменник усередині комплементарної конструкції, який керує лексичним суб’єктом [17, 83]. У нашому дослідженні складного комплементарного інфінітивного речення із дієсловами волевиявлення конструкція *for-to* інфінітив не знаходить свого вираження у писемних пам’ятках *ранньонорманній мові* через каузативність даних дієслів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що походження складної комплементарної конструкції визначається як генеза гіпотактичних відношень переходу із паратаксису до гіпотаксису. Провідним чинником виникнення складних комплементарних речень є вільне накладання або нанизування простих речень із вживанням гіпотактичних засобів зв'язку, де корелятами субкатегоризації дієслів прояву волі, бажання та каузативу первісно виступали *baet/pat* сполучники у фінітній комплементативності. Вільне прилягання поліпредикативних одиниць із нефінітною інфінітивною формою дієслова позначається вживанням маркера *to* у постпозиції головного дієслова або його об'єкта. Первісну синтаксичну

будову складних речень окреслюємо як V-2 тип із розташуванням фінітного дієслова після ініціального елемента та інфінітива у фінальній позиції речення. Формування складної інфінітивної комплементарної конструкції відбувається за допомогою вживання об'єкта в акузативі, що обумовило термінологічне детермінування цієї конструкції як «акузатив з інфінітивом» (AcI) або ЕСМ структури із лексичним суб'єктом.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні реаналізу мовних зрушень ладу англійської фінітної, інфінітивної клаузуальної комплементативності предикатів вольового значення та каузативу у провідних історичних періодах розвитку англійської мови, зокрема у ранньоніованглійському періоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астахова Л. И. Предложения и его членение : Прагматика, семантика, синтаксис. Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1992. 160 с.
2. Бирнбаум Х. Праославянский язык: достижения и проблемы его реконструкции. Москва : Прогресс, 1987. 512 с.
3. Буніатова І. Р. Ірраціональність vs. раціональність у мові давньогерманських етнічних спільнот. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2000. Т. 3, № 2. С. 47–53.
4. Буніатова І. Р. Реінтерпретація синтаксичних одиниць як джерело походження гіпотаксису в германських і слов'янських мовах. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2000. Т. 3, № 1. С. 26–33.
5. Буніатова І. Р. Становлення складнопідрядного речення в давньогерманських мовах (IV–XIII ст.) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2004. 406 арк.
6. Буніатова І. Р. Формування структури давньогерманського речення в контексті етнофілософської дихотомії активності vs. пасивності. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2001. Т. 4, № 2. С. 46–58.
7. Иванова И. П., Чахоян Л. П., Беляева Т. М. История английского языка : Учебник. Хрестоматия. Словарь. Серия «Учебники для вузов. Специальная литература». Санкт-Петербург : «Издательство «Лань», 1999. 512 с.
8. Криворучко Т. В. Складна комплементативність в генеративній граматиці. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький : Хмельницький нац. ун-т, 2016. Вип. 10 (2). С. 60–64.
9. Криворучко Т. В. Становлення VOSI конструкцій в англійській мові. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 57 : Філологічні науки. Житомир : Житомирський держ. ун-т, 2011. С. 199–202.
10. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке. Ленинград : Изд-е Ленинградского гос. ун-та, 1940. 116 с.
11. Bonneau J., Pica P. On the Development of the Complementation System in English and its Relation to Switch-Reference. *Proceedings of the North Eastern Linguistic Society 25. Papers from the Workshops on Language Acquisition & Language Change*. GLSA, Amherst, 1995. Vol. 2. P. 135–150.
12. Fischer O. The Origin and Spread of the Accusative and Infinitive Construction in English. *Folia Linguistica Historica*. 1989. Vol. VIII. № 1–2. P. 143–217.
13. Fischer O., Kemenade A., Koopman W., Wurff W. The Syntax of Early English. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 341 p.
14. Gelderen E. Analyzing syntax through texts. Old, Middle, and Early Modern English. UK : Edinburgh University Press, 2018. 201 p.
15. Hogg R. The Cambridge History of the English Language. The Beginnings to 1066. Vol. 1. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. 588 p.
16. Kellner L. Historical outlines of English syntax. London, New York : Macmillan, 1905. 336 p.
17. Lightfoot D. W. How to Set Parameters: Arguments from Language Change. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1991. 214 p.
18. Los B. A Historical Syntax of English. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2015. 284 p.
19. Los B. The Rise of the To-Infinitive. Oxford, New York : Oxford University Press, 2005. 335 p.
20. Maetzner E. An English grammar: methodical, analytical, and historical. Vol. III. London : J. Murray. Boston : Roberts, Brothers, 1874. 576 p.
21. Rowse A. L. The annotated Shakespeare: three volumes in one illustrated: the comedies, the histories, sonnets, and other poems, the tragedies and romances. New York : Greenwich House, 1988. 2479 p.